

**Міністерство освіти та науки України
Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т.Г.Шевченка**

Психолого-педагогічний факультет

Кафедра загальної та вікової психології

О.Ю.Дроздов

**НАУКОВО-ДОСЛІДНА ПРАКТИКА
МАГІСТРАНТІВ
з фаху «Психологія»**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Чернігів – 2009

УДК 371.133:159.9
ББК Ч 489.518
Д 75

***Методичні рекомендації
підготував:***

кандидат психологічних наук,
доцент **Дроздов О.Ю.**

Рецензенти:

доктор психологічних наук,
професор **Титаренко Т.М.**

доктор психологічних наук,
професор **Скребець В.О.**

Науковий редактор

кандидат психологічних наук,
доцент **Скок М.А.**

Д 75 Дроздов О.Ю. Науково-дослідна практика магістрантів з фаху «Психологія»: Методичні рекомендації для студентів. – Чернігів: ЧДПУ імені Т.Г.Шевченка, 2009. – 40 с.

*Видання рекомендовано до друку рішенням
Ради психолого-педагогічного факультету Чернігівського
державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка
(протокол № 2 від 26 жовтня 2009 р.)*

© Дроздов О.Ю., 2009

З М І С Т:

Передмова	4
Розділ I. Загальне поняття про наукові дослідження	
1.1. Наукове пізнання та його особливості	5
1.2. Особливості та типи наукових психологічних досліджень	13
1.3. Алгоритм наукового психологічного дослідження (на прикладі магістерської роботи)	16
1.4. Етичні аспекти роботи психолога-дослідника	19
Розділ II. Науково-дослідна практика магістрантів	
2.1. Програма практики	24
2.2. Дослідницька програма	25
2.3. Наукова стаття за результатами дослідження	28
Додатки	29
Література	39

П Е Р Е Д М О В А

Науково-дослідна практика (НДП) виступає невід'ємною частиною фахової підготовки студентів магістратури. Згідно з вимог Державного стандарту (освітньо-кваліфікаційної характеристики) підготовки магістрів з фаху «Психологія», останні повинні вміти:

- забезпечувати організацію та брати участь в управлінні науково-дослідницькою діяльністю;
- здійснювати розробку відповідних методичних процедур при проведенні дослідження;
- проводити науковий пошук і систематизацію проблемних ситуацій з обраного наукового напрямку.

Безпосередня підготовка магістрантів до науково-дослідної роботи, зокрема, здійснюється через викладання дисципліни «Методика та організація наукової діяльності» та наступну науково-дослідну практику. Остання дозволяє не лише перевірити рівень сформованості відповідних вмінь та навичок, вона надає студентам магістратури можливість провести основний обсяг досліджень, пов'язаних з підготовкою та написанням магістерської кваліфікаційної роботи.

Запропоновані методичні рекомендації мають зорієнтувати магістрантів з фаху «Психологія» на підготовку та проходження НДП і складаються з двох основних частин. У першому розділі аналізуються сутність і типи наукових досліджень, їх методичні та деонтологічні аспекти стосовно психології. У другому розділі безпосередньо описуються програма НДП, основні завдання, наводяться вимоги та зразки відповідної звітної документації.

Розділ I.

ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Наукове пізнання та його особливості

Наука – поняття, яке має декілька тлумачень. По-перше, це сфера людської діяльності, метою якої виступає отримання і систематизація (упорядкування) об'єктивних знань про дійсність. По-друге, наука виступає однією з форм суспільної свідомості (поряд із такими формами, як релігія, філософія, мистецтво, право тощо), основу якої складає система знань. По-третє під наукою розуміють вид суспільного розподілу праці, звідси вирази на зразок «він займається наукою» (є студентом, аспірантом, вченим). Насамкінець, під наукою розуміють окремі галузі знання, тому іноді ведуть мову про психологічні науки (до яких входить загальна, вікова, соціальна, медична та інші напрямки психології), фізичні (механіка, електродинаміка, оптика, ядерна фізика тощо), біологічні (біохімія, фізіологія, генетика, екологія та ін.).

Можна виділити 3 **основні функції науки**:

- пізнавальна (основна) – задоволення потреб людей у знаннях;
- культурно-виховна – наука є одним із засобів (джерел) розвитку культури суспільства, формування інтелекту людини;
- практична – використання отриманих знань для розв'язання конкретних проблем, що стоять перед людьми (підвищення ефективності виробництва, навчання, удосконалення суспільних відносин тощо).

В основі науки лежить феномен **наукового пізнання (НП)**. Його можна визначити як дослідження, що має свої специфічні мету, завдання, методи отримання і перевірки нових знань. Узагальненою метою наукового пізнання виступає пізнання законів розвитку природи та суспільства з наступним їх використанням заради суспільної користі (вплив на суспільні або природні процеси, вирішення професійних або особистих проблем людей).

Структура НП. Структурно наукове пізнання містить наступні компоненти:

1. Пізнавальна діяльність людей (вчених), яка здійснюється за допомогою елементарних (відчуття, сприймання) та вищих (пам'ять, мислення, ява) когнітивних процесів.

2. Засоби пізнання (методи наукового дослідження – у психології вони розробляються та використовуються в межах психодіагностики, експериментальної психології тощо).

3. Об'єкти та предмети пізнання (що саме пізнається).

4. Результати пізнавальної діяльності (наукові факти, закони та закономірності, моделі, теорії тощо).

Особливості НП. Феномен пізнання не є суто науковим явищем, адже пізнавати оточуючий світ та самого себе може і звичайна людина, далека від науки. Поряд з тим наукове пізнання має ряд особливостей, які відрізняють його від пізнання побутового. Отже, можна виділити наступні специфічні риси НП:

1. Наукове пізнання здійснюється групами людей або окремими людьми, які мають відповідну професійну підготовку, тобто володіють спеціальними знаннями, вміннями та навичками. Наприклад, звичайна «людина з вулиці» може замислитись над певними психологічними проблемами, але для їх наукового вирішення необхідно мати як певні теоретичні знання (з базових галузей психології), так і знання в галузі експериментальної психології, психодіагностики тощо.

2. Наука розробляє власні спеціальні методи (засоби) пізнання (у психології – певні види спостережень, опитувальні методи, експерименти та ін.), а також спеціальні пристрої, прилади для цих методів (у психології це різні типи психодіагностичних методик).

3. Наука вивчає не лише ті об'єкти, з якими людина безпосередньо зустрічається у житті, але й ті, які є прихованими від безпосереднього чуттєвого сприймання і «відкриваються» лише в ході досліджень. Таким чином, вивчення одних явищ у науці призводить до відкриття та вивчення інших. У контексті історії розвитку психології можна згадати, як ранні анатомічні дослідження (перші дослідження головного мозку були проведені александрійськими лікарями Герофілом та Еразістратом у III ст. до н.е.) стали базою для пізніших і більш досконалих психофізіологічних досліджень XIX –XX ст., у ході яких стали вивчатись рефлекторна природа психіки, вища нервова діяльність, властивості нервової системи тощо.

4. Все, що вивчає наука, описується та пояснюється за допомогою спеціальної системи наукових понять (термінологія). Використання наукової термінології, з одного боку, має на меті скорочення речових та текстових висловлювань. Так, замість характеристики «занадто активний, непосидючий, емоційний»

психолог використовує термін «холерик». З іншого боку, використання термінів виконує і важливішу методологічну функцію – забезпечення більш-менш єдиного розуміння вченими досліджуваних явищ. Тобто, якщо один психолог говорить про явище «когнітивного дисонансу», то інший психолог повинен чітко усвідомити той самий сенс, який має на увазі перший (протиріччя між двома знаннями, інформаціями, яке існує у свідомості людини).

5. На основі отриманих знань, у науці розробляються абстрактні теоретичні моделі, теорії, закони. Так, проводячи експерименти з вивчення травної системи собак, І.Павлов відкрив та описав явище умовного рефлексу, яке згодом, американські психологи-біхевіористи поклали в основу моделі поведінки людини. Лікуючи своїх пацієнтів-невротиків, З.Фрейд відкрив та описав механізми функціонування підсвідомості, які він же потім поклав в основу своєї психоаналітичної теорії особистості.

6. Наукове пізнання виконує важливу соціальну функцію – результати наукових досліджень (у більшості випадків) передаються вченими тим фахівцям, які можуть їх використати на практиці для вирішення певних соціальних проблем. Так, дані досліджень в галузі вікової та педагогічної психології використовуються у педагогічній практиці для підвищення ефективності процесів виховання та навчання; результати медико-психологічних досліджень можуть бути використані лікарями для поліпшення лікувального процесу і т.ін. З іншого боку, такий зв'язок науки з практикою ставить перед науковцями ряд етичних проблем, адже практичне застосування ряду знань може як допомогти, так і зашкодити людині (наприклад, знання стосовно способів психологічного впливу на свідомість та поведінку людей).

7. В ході розвитку науки у неї формуються власні «внутрішні» потреби. Так, на основі одних теорій та концепцій можуть формуватись інші. З'являється необхідність у розробці нових теорій, методів, методик, апаратури тощо. Наприклад, після відкриття у 1879 р. у Лейпцизі В.Вундтом першої у світі експериментальної психологічної лабораторії через кілька років з'являється спеціальна фірма з виробництва спеціальної апаратури для психологічних досліджень.

8. Наука намагається не лише накопичувати та систематизувати певні знання, але й зберігати їх, передавати іншим поколінням учених. Це відбувається шляхом написання та публікації наукових праць

(статей, монографій, дисертацій), фахової підготовки послідовників (виникають наукові школи з власними традиціями). Наприклад, відомо, що перші експериментальні дослідження з психологічної проблематики стали проводитись ще до В.Вундта (можна згадати хоча б психофізичні дослідження Е.Вебера та Г.-Т.Фехнера). Але саме В.Вундт вважається засновником світової та німецької експериментальної психології, оскільки після себе залишив не лише результати своїх досліджень та наукові праці, але й багато учнів, що пройшли підготовку у його Лейпцизькій лабораторії.

Проблема розрізнення наукового та ненаукового (паранаукового) знання. Паралельно з наукою, завжди розвивалися й інші форми знання, які іноді доповнювали науку, а іноді намагались підмінити її собою. Прикладами можуть бути алхімія, астрологія, хіромантия, парапсихологія тощо. Можна виділити наступні особливості ненаукового (паранаукового) знання:

1. Нераціональність – на відміну від науки, паранаукові знання базуються не на законах логіки, а на побутовому (особистому) досвіді, віруваннях в надприродні, містичні сили тощо.

2. Паранаукове знання одержують іншими шляхами, ніж це прийнято у науковій спільноті (інші методи, порядок організації та проведення досліджень). Так, деякі містичні та езотеричні психологічні практики (йога, медитації тощо) базуються на прийомах, ефективність яких часто неможливо довести або спростувати традиційними науковими методами.

3. У ряді випадків має місце доволі вороже ставлення до суто наукових знань. Так, у ряді релігійних концепцій наукове знання вважається «плодом з дерева гріха», «від Лукавого».

Поряд з тим основними критеріями наукового знання вважаються наступні:

1. Емпірична обґрунтованість та достовірність – наукові знання є «продуктом» застосування об'єктивних методів наукового пізнання, у першу чергу спостереження та експерименту (на цьому робиться наголос як у марксистській, так і у позитивістській методології наукового пізнання).

2. Раціональність, логічна несуперечливість та системність – наукові факти та концепції утворюють більш-менш цілісну та відносно несуперечливу картину реальності. Слід зазначити, що у науці можуть існувати різні методологічні підходи, які суперечать один одному

(наприклад, психоаналіз, біхевіоризм, когнітивізм, гуманістична психологія, діяльнісна теорія пропонують різні погляди на психіку). Поряд з тим кожна наукова теорія, взята окремо, сама по собі є достатньо логічним та несуперечливим знанням.

3. Наявність прогностичних можливостей – наукові знання (теорії, моделі) дозволяють хоча б приблизно (а іноді і доволі точно) передбачати напрямок розвитку подій, певних процесів, тобто певний результат. Наука, безумовно, не є «всесильним знанням» і не в змозі завжди давати точні прогнози. Але це є свідченням не слабкості та безсилля наукових знань, а складності тих природних, соціальних, психологічних явищ, що досліджуються. Саме тому у науці часто використовується таке поняття математичної статистики, як «статистична вірогідність»: максимальний рівень вірогідної похибки не повинен перевищувати 5% ($p = 0,05$).

4. Практична ефективність – застосування наукових знань на практиці дозволяє вирішувати практичні завдання, проблеми. Слід зазначити, що в ряді випадків вирішення проблем може бути результатом застосування і ненаукового знання. Як приклад можна навести психологічну практику, у який навіть такі «прийоми», як ворожіння, астрологічні «прогнози», можуть іноді допомогти людині, яка має високий рівень навіюваності (хоча наука дозволяє пояснити такі випадки через механізм самонавіювання).

Структурні елементи науки та їх характеристика:

Наука, як система знань, має специфічну структуру, яка містить наступні компоненти: наукова ідея, гіпотеза, факти, теорії, концепції, закони, принципи, терміни (категорії).

Наукова ідея – інтуїтивне пояснення явищ без повного логічного осмислення зв'язків, на основі яких робляться висновки. Психологічним механізмом наукової ідеї часто виступає інсайт. Своє логічне («відшліфоване») оформлення наукова ідея знаходить у гіпотезі.

Гіпотеза – наукове припущення, яке висувається для пояснення певних явищ, процесів, їх причин. Гіпотеза (як і наукова ідея) носить вірогіднісний характер і проходить у своєму розвитку 3 стадії:

1. накопичення фактичного матеріалу і висування на його основі припущення;
2. формулювання гіпотези та її обґрунтування;

3. перевірка гіпотези в ході емпіричного дослідження та: а) її підтвердження (верифікація) та перетворення у концепцію (теорію); б) її спростування (фальсифікація) або уточнення та наступне висування нової гіпотези.

Факти – певним чином зафіксовані результати досліджень. Факти, за висловом відомого вченого І.Павлова, це «повітря вченого» – тобто без них неможливо здійснювати саме наукове дослідження (воно перетворюється на філософствування). Поряд з тим слід розуміти, що велика кількість фактів сама по собі не є наукою. Про науку можна вести мову лише тоді, коли існуючі факти систематизовані (упорядковані) і на їх основі створюють певні теорії.

Наукові закони – це положення про наявність внутрішнього зв'язку певних явищ, процесів. Таким чином, наукові закони відображають стійкі повторювані зв'язки, що існують у природі, суспільстві або психіці людини. Закони носять об'єктивний характер, тобто вони існують та діють самі по собі, незалежно від того, знають люди про них чи ні. Отже, наукові закони не створюються вченими, а лише відкриваються ними.

Прикладами наукових психологічних законів є психофізичний закон Вебера-Фехнера, закон Йеркса-Додсона та ряд інших. Поряд з тим психологічні закони у порівнянні з законами в інших науках (фізика, хімія, біологія) мають свою специфіку. Основною відмінністю законів психології є те, що вони не мають властивості абсолютного (100%-ого) повторення. Так, якщо закон всесвітнього тяжіння Н'ютона діє завжди та всюди на Землі однаково, то психологічні закони відображають закономірності, які спрацьовують у більшості випадків на більшості людей. Наприклад, закони функціонування пам'яті, відкриті наприкінці ХІХ ст. Г.Еббінгаузом, не діють на людях немовлячого віку, на особах з певними психічними захворюваннями (амнезія), на психічно здорових, але стомлених людях та ін.

Теорія – система узагальнених знань, що пояснюють ті чи інші сторони дійсності (певні явища, процеси). Саме теорії є основними складовими наукового знання; у принципі, кожна наука і є сукупністю певних теорій. У свою чергу, теорії мають певну структуру. Найчастіше ведуть мову про наступні складові теорій:

- **концепції** – система поглядів, теоретичних положень, тверджень стосовно певного явища (об'єкта). Так, основу психоаналітичної теорії З.Фрейда складають положення про існування підсвідомості, про обумовленість поведінки та мислення людини

підсвідомими потягами, про закріплення особистісної структури людини у перші 5-6 років життя та ін.

- **принципи** – певні правила (твердження), які формулюються вченими на основі усвідомленого досліду. На відміну від наукових законів, які існують самі по собі, принципи виводяться самими дослідниками. Так, у вітчизняній психологічній науці існують принципи єдності свідомості та діяльності, детермінізму, розвитку та ряд інших. Оскільки у науці може існувати декілька теорій, то можуть існувати і різні, іноді суперечливі стосовно один одного, принципи.
- **терміни** – певні поняття (слова або словосполучення), які введені у наукове користування і мають чітке тлумачення (в межах даної теорії). Наприклад, якщо згадати терміни «Ід», «Его», «Супер-Его», то зрозуміло, що йдеться про психоаналітичну теорію, у той час як терміни «самоактуалізація» або «життєвий сенс» поширені у гуманістичній психології. Поряд з тим є загальнонаукові терміни, які використовуються в різних теоріях і науках («експеримент», «моделювання» тощо).

Класифікація наук. Існує декілька типологій наукового знання. Найбільш поширеною є класифікація наук у залежності від об'єкта дослідження. Відповідно ведуть мову про природничі науки (знання про природу – прикладами є фізика, хімія, біологія) та гуманітарні, або суспільні науки (знання про людину та суспільство – історія, соціологія, політологія, педагогіка, економіка, філологія тощо). Психологію традиційно відносять до гуманітарних наук. Поряд з тим у її структурі є ряд напрямків, які тісно пов'язані з природничими науками, – медична психологія, інженерна психологія, математична психологія, зоопсихологія тощо. Саме тому існує думка, що психологія, як система знань, у повній мірі не входить до гуманітарного або природничого «таборів наук», а знаходиться начебто між ними.

У залежності від спрямованості на практику всі науки поділяють на фундаментальні та прикладні. Метою фундаментальних наук виступає пізнання загальних законів будови та функціонування природи й суспільства (це математика, теоретична фізика, хімія). Метою ж прикладних наук є застосування результатів фундаментальних досліджень у вирішенні конкретних проблем, що стоять перед суспільством або окремими людьми (медицина, технічні

науки та ін.). У структурі психологічної науки також можна виділити фундаментальні (загальна, соціальна, вікова психологія) та прикладні галузі (психодіагностика, економічна, юридична, політична, спортивна психологія тощо).

Поряд з вищезгаданими в Україні існує також і національна класифікація наук (згідно переліку ВАК України), яка, на даний момент, включає 25 груп наук:

- 1) фізико-математичні;
- 2) хімічні;
- 3) біологічні;
- 4) геологічні;
- 5) технічні;
- 6) сільськогосподарські;
- 7) історичні;
- 8) економічні;
- 9) філософські;
- 10) філологічні;
- 11) географічні;
- 12) юридичні;
- 13) педагогічні;
- 14) медичні;
- 15) фармацевтичні;
- 16) ветеринарні;
- 17) мистецтвознавство;
- 18) архітектура;
- 19) психологічні;
- 20) військові;
- 21) національна безпека;
- 22) соціологічні;
- 23) політичні;
- 24) фізичне виховання та спорт;
- 25) державне управління.

У межах даної класифікації станом на 2009 рік виокремлюють 11 напрямків психологічної науки (за якими в Україні відбувається захист кандидатських та докторських дисертацій):

- 19.00.01 – загальна психологія, історія психології;
- 19.00.02 – психофізіологія;
- 19.00.03 – психологія праці, інженерна психологія;
- 19.00.04 – медична психологія;

- 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи;
- 19.00.06 – юридична психологія;
- 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія;
- 19.00.08 – спеціальна психологія;
- 19.00.09 – психологія праці в особливих умовах;
- 19.00.10. – організаційна психологія, економічна психологія;
- 19.00.11 – політична психологія.

1.2. Особливості та типи наукових психологічних досліджень

Психологічні наукові дослідження відрізняються від досліджень, що проводяться в інших галузях наук. Основними відмінностями є наступні:

1. Об'єктом психологічних досліджень є доволі складна реальність, яка відносно погано піддається визначенню. Переважна більшість психічних явищ (крім вербальних та невербальних поведінкових актів, окремих психофізіологічних реакцій) не можна об'єктивно спостерігати зі сторони. Тому не випадкова та ситуація, що в психологічній науці досі немає єдиних загальноприйнятих визначень багатьох феноменів (наприклад, є різні розуміння інтелекту, особистості тощо).

2. Психологічні феномени (психологічні властивості та стани індивіда, його поведінка та ін.) знаходяться у постійному розвитку та динаміці. Практично не існує явища, яке можна досліджувати статично, як певну незмінну константу. Не випадково одним з основних принципів вітчизняної психології є принцип розвитку (генетизму). Звідси випливає проблема «старіння» отриманих фактів, необхідність у систематичних (іноді лонгитюдних) дослідженнях.

3. Багато процедур та методів психологічних досліджень не лише вивчають те чи інше явище, але прямо чи побічно впливають на нього. Так, визначаючи показник IQ людини за допомогою тесту інтелекту, дослідник одночасно змінює інтелект досліджуваного (адже тест може виступати засобом розвитку інтелектуальних здібностей).

4. Після проведення психологічних досліджень може змінюватись не лише досліджуваний об'єкт, але й сам дослідник, оскільки, пізнаючи щось нове про інших людей, ця людина пізнає щось про себе. Тому російський психолог Ю.Гіппенрейтер не

випадково зазначала, що психологія – це наука, яка не лише пізнає людину, але й створює (конструює) її.

5. Психологічне знання несе достатньо велике світоглядне (філософське) навантаження, оскільки воно торкається ряду важливих проблем людини – її цінностей, сенсу та місця у житті, ставлення до самої себе та світу тощо. Таким чином, відносно об'єктивне наукове знання стає тісно пов'язаним із суб'єктивними особливостями людини – її мораллю, характером тощо.

6. У психологічній науці використовується доволі широкий набір методів дослідження, від відносно суб'єктивних (опитувальні методи) до більш об'єктивних – спостереження та експерименту (хоча абсолютно надійного та повністю об'єктивного методу фактично не існує). У психологічних галузях, які сформувались на стику з іншими науками, використовують спеціалізовані методи останніх. Так, у медичній психології, психофізіології використовується спеціальна апаратура реєстрації фізіологічних показників (електроенцефалографія, замір шкірно-гальванічних реакцій та ін.), в інженерній психології – методи фізичного та математичного моделювання тощо.

Типи психологічних досліджень. Всі дослідження, які проводять у психологічній науці, можна поділити на декілька типів. Так, у залежності від практичної значущості виокремлюють фундаментальні та прикладні дослідження.

Фундаментальні дослідження (ФД) проводяться в межах базових психологічних галузей (передусім, це загальна психологія) для виявлення певних фактів, закономірностей з метою розвитку самої науки (побудови нових або уточнення вже існуючих теорій). Практичної цінності для «людини з вулиці» (не науковців) результати таких досліджень не мають (не викликають інтересу). Прикладами ФД можуть виступати дослідження закономірностей людського сприймання німецьких гештальт-психологів, вивчення закономірностей розвитку психіки дітей, які проводились Л.Виготським або Ж.Піаже, психофізіологічні дослідження вищої нервової діяльності І.Павлова, Б.Теплова та В.Небиліцина тощо.

Особливостями ФД є наступні:

1. Вони завжди проводяться за чітко визначеним стандартним алгоритмом: теоретичний аналіз – висування гіпотез – емпірична перевірка – аналіз результатів – доповнення (або створення) теорії;

2. Вони здійснюються не в інтересах конкретної особи, а для всієї наукової спільноти (тобто це дослідження вчених для самих вчених);

3. Результати таких досліджень знаходять відображення у вигляді наукових робіт – монографій, дисертацій;

4. Основними критеріями ефективності ФД виступають присудження вчених ступенів та індекс цитування вченого в інших наукових джерелах.

Прикладні дослідження (ПД) здійснюються для вирішення конкретних практичних завдань, принесення безпосередньої користі людям. Прикладами можуть бути вивчення психологічних факторів працездатності працівників на підприємстві, визначення причин конфліктів в організаціях, особливостей сприйняття виборцями політичних лідерів тощо.

Можна виділити такі особливості ПД:

1. Такі дослідження, як правило, виконуються на замовлення певної організації, підприємства (це може буде промислове підприємство, фірма, навчальний заклад, урядова структура та ін.).

2. Оскільки замовник у більшості випадків не є фахівцем у галузі психології, з'являється необхідність перекладу наукових термінів на «звичайну» мову (або ретельного їх тлумачення) під час оформлення звіту. Наприклад, у заключному акті судово-психологічної експертизи психолог повинен детально пояснити всі використані психологічні терміни.

3. У ПД гіпотези можуть висуватись не лише традиційним шляхом (на основі теоретичного аналізу проблеми). Іноді джерелом гіпотез можуть стати життєвий (або професійний) досвід, суб'єктивна думка неспеціалістів. Наприклад, при інженерно-психологічному проектуванні системи «людина-машина» враховують не лише відомі наукові закономірності, але й оцінки та думки самого оператора (випробувача машини).

4. За результатами ПД необхідно розробляти конкретні практичні рекомендації, які дозволяють вирішити існуючу проблему (підвищити ефективність роботи, навчання, лікування та ін.). Відсутність таких рекомендацій часто знижує цінність всього дослідження і викликає незадоволення замовника.

5. У ПД існують власні критерії ефективності, основним з яких є вирішення конкретних завдань (проблеми).

У залежності від мети досліджень, останні можуть бути розподілені на:

1. Пошукові – метою яких є розв’язання відносно нової наукової проблеми;
2. Критичні – проводяться з метою критичного аналізу вже існуючих фактів, закономірностей або теорій, їх спростування;
3. Уточнюючі – організуються для уточнення окремих фактів;
4. Відтворюючі – метою є точне повторення досліджень, які були організовані та проведені іншими вченими (наприклад, повторення класичних експериментів).

Залежно від галузевої належності, всі психологічні дослідження можна поділити на монодисциплінарні та міждисциплінарні. Перші носять суто психологічний характер і не виходять за межі психологічної науки (наприклад, вивчення структури інтелекту людини у когнітивній психології). Поряд з тим більшість наукових психологічних досліджень на даний момент за своєю сутністю є міждисциплінарними, тобто проводяться на стику психології та інших наукових галузей. Прикладами можуть бути дослідження в галузі педагогічної, медичної, інженерної, політичної психології тощо.

1.3. Алгоритм наукового психологічного дослідження (на прикладі магістерської роботи)

Загальний алгоритм проведення наукового дослідження містить 5 основних етапів. Ними є:

1. Визначення мети, об’єкта, предмета і завдань дослідження. На цьому етапі відбувається своєрідне окреслення меж та напрямку майбутнього дослідження, тобто даються відповіді на питання «що саме вивчати?», «для чого вивчати?», «що для цього необхідно зробити?»;

2. Теоретизація (теоретичний аналіз) об’єкта й предмета дослідження. На цьому етапі відбувається пошук та аналіз існуючих джерел з обраної наукової проблеми, вибір теоретико-методологічної основи дослідження – відповідних теорій, концепцій, які згодом стануть основою для висування гіпотез та майбутнього емпіричного дослідження. Таким чином, на цьому етапі даються відповіді на запитання «як слід (можна) розуміти те, що вивчається?», «хто займався дослідженням даної проблеми і що вже відомо стосовно

неї?», «стосовно яких питань погляди науковців є спільними і відмінними?». Логічним завершенням теоретичного аналізу є висування гіпотез (гіпотези), яка є обов'язковою у випадках подальшого проведення експерименту і бажаною при проведенні інших емпіричних неекспериментальних досліджень.

3. Емпіричне дослідження проблеми. На цьому етапі відбувається отримання дослідником принципово нових наукових фактів стосовно досліджуваного явища. У психології це відбувається в ході прямого або опосередкованого спілкування з досліджуваними, застосування базових або спеціалізованих методів збору інформації.

4. Кількісний (математико-статистичний) та якісний (теоретичний) аналіз отриманих результатів. Оскільки, у більшості випадків, емпіричні психологічні дослідження проводяться на вибірках від кілька десятків до кілька сотень осіб (і при цьому можуть реєструватись декілька різних параметрів), це вимагає застосування статистичних методів – від елементарних (виявлення центральної тенденції, систематизація показників у таблиці або побудова графіків) до більш складних (вирахування спеціальних коефіцієнтів, що відображають достовірність зв'язку або розходжень показників, групування показників за певними критеріями і т.ін.). Отримані на цьому етапі числові показники слід аналізувати (тлумачити, інтерпретувати) з точки зору тієї чи іншої наукової теорії. Основний напрямок логічних міркувань дослідника визначає висунута раніше гіпотеза – в кінці повинні з'явитись чіткі та конкретні відповіді на питання «гіпотеза підтвердилась або ні?», «чому саме такі результати були отримані, чим це можна пояснити?». Фактично на цьому етапі (якісний, смисловий аналіз) дослідник знову починає теоретичне дослідження, але на відміну від другого етапу тут він вже аналізує власні факти.

5. Формулювання висновків. У принципі, вся попередня робота дослідника здійснюється заради цього етапу, який передбачає появу нового, теоретично осмисленого та емпірично перевіреного, наукового знання. Останнє може доповнювати (уточнювати) вже існуюче знання (теорії) або стати основою для появи нових наукових концепцій.

Таким чином, у цілому, наукове дослідження відбувається за формулою «Т-Е-Т», тобто «теорія – емпірика – теорія». Це означає, що на основі теоретичного осмислення проблеми, дослідник організовує та проводить емпіричні дослідження, які, у свою чергу, дозволяють отримати нові теоретичні знання.

У випадку написання магістрантами кваліфікаційної роботи з психології може бути наступний алгоритм роботи

<i>№</i>	Зміст етапу	<i>Орієнтовні терміни</i>
1	Вибір проблеми та теми дослідження. Слід пам'ятати, що сформульована на перших етапах тема може уточнюватись та коректуватись.	Вересень
2	Консультація з науковим керівником. У ході першої консультації необхідно обговорити наступні питання: - які джерела слід опрацювати в першу чергу? - в чому буде полягати сутність майбутнього емпіричного дослідження? - якою, у цілому, буде структура роботи ? Крім того, обов'язково слід визначити індивідуальний графік наступних консультацій.	Вересень
3	Робота з науковими джерелами у бібліотеках та Інтернеті, їх конспектування та аналіз.	Вересень-грудень
4	Написання теоретичної частини роботи, її доповнення.	Вересень-квітень
5	Висування загальних (орієнтовних) гіпотез майбутнього емпіричного дослідження	Грудень-лютий
6	Передача науковому керівнику чорнового проекту теоретичних розділів роботи, уточнення гіпотез	Грудень-лютий
7	Складання програми емпіричного дослідження (визначення вибірки, місця та часу досліджень, вибір методів та методик дослідження)	Березень-квітень
8	Проведення емпіричних досліджень (науково-дослідна практика)	Квітень-травень
9	Математико-статистична обробка результатів емпіричного дослідження	Квітень-травень
10	Якісний аналіз отриманих результатів і написання емпіричної частини роботи	Квітень-травень
11	Завершення написання емпіричного розділу, передача його науковому керівнику	Квітень-травень
12	Написання вступу та висновків	Квітень-травень

13	Обговорення всієї роботи з науковим керівником. При необхідності – внесення останніх коректив.	Квітень-травень
14	Подання чистового варіанту магістерської роботи на кафедру для передзахисту	Травень
15	Підготовка до захисту роботи	Травень

1.4. Етичні аспекти роботи психолога-дослідника

Існує декілька поглядів щодо проблеми співвідношення етики (моралі) та науки. Згідно з першим, наука та мораль – це несумісні категорії, тобто мораль сама по собі знаходиться поза наукою, а наука – поза мораллю. Так, наприклад, у 1930-х рр. А.Ейнштейн вважав, що «наука не може вчити людей моралі» і що «мораль не можна побудувати на науковій основі».

Згідно з другою точкою зору, мораль та наука пов'язані між собою у тому плані, що вони побудовані за одним і тим самим аксіоматичним принципом (як у науці, так і в моралі є певні базові аксіоми, які немає сенсу доводити). Наприклад, у 1950-х рр. той же А.Ейнштейн став вважати, що «між етичними аксіомами і науковими аксіомами не існує особливої різниці...».

У третьому підході мова йде про те, що наука повинна базуватися на морально-етичних принципах, основним з яких є принцип відповідальності вчених перед суспільством. Так, німецький філософ Х.Йонас висунув принцип «екологічної відповідальності»: «Роби так, щоб наслідки твоїх дій не стали перепорою для продовження життя на землі».

Етичні проблеми є актуальними як для природничих (наприклад, в ядерній фізиці, генетиці або медицині), так і для гуманітарних наук (педагогіки, соціології та ін.). Психологія у цьому плані не є виключенням. І хоча існує думка, що психологія сама по собі знаходиться «поза мораллю» (у тому плані, що у психології не може бути оцінок «морально-аморально» щодо вчинків, думок, почуттів), але робота психолога, як і будь-якого представника професії «людина-людина», завжди повинна регулюватися певними етичними нормами. Такі етичні норми містяться в Етичних кодексах – документах, які

розробляються професійними психологічними спільнотами (товариствами, асоціаціями) кожної країни.

Етичний кодекс Товариства психологів України. Даний документ був прийнятий у 1990 р. на Першому Установчому з'їзді Товариства психологів України. У Кодексі наведені як загальні принципи роботи психолога, так і тлумачення ряду конкретних принципів (відповідальності, компетентності, благополуччя клієнта, конфіденційності тощо). Стосовно наукових досліджень у Кодексі існує п'ятий розділ – “Етичні правила психологічних досліджень”, зміст якого наводиться нижче.

5.1. Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов: визначення об'єкта дослідження; чітке й однозначне формулювання його мети і завдань; встановлення контингенту обстежуваних; прогнозування можливостей використання одержаних результатів... Психолог самостійно обирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової адекватності.

5.2. Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, які приймають офіційні особи на основі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам в діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються обмежень у використанні інформації про досліджуваних. Психолог несе відповідальність за правильне і доступне роз'яснення непрофесіоналам суті застосовуваних психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки...

5.3. Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати у клієнта психогенну реакцію, психолог повинен отримати дозвіл на проведення роботи з ним Комісії етики. Якщо умови експерименту потребують необізнаності досліджуваних з його суттю і результатами, психолог має пересвідчитися в тому, що це не завдасть шкоди жодному з учасників досліду. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.

5.4. Психолог заздалегідь інформує клієнтів про право відмовитись від участі в дослідженні. Коли ж попри це вони дають згоду взяти участь в експерименті, психолог має переконатися в тому, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад,

батьків, опікунів, піклувальників, які наполягають пройти обстеження).

Етичні принципи психологічних досліджень у США. Один з найбільш ретельно розроблених Етичних кодексів розроблений американськими психологами. Цей документ під назвою «Етичні принципи і кодекс поведінки психолога» був прийнятий у 1992 році Американською Психологічною Асоціацією (АПА). Цікаво, що цими принципами повинні керуватись як професійні психологи, так і інші особи, що працюють у психологічній галузі (зокрема студенти-психологи). Основними принципами роботи американських психологів вважаються компетентність, чесність, турбота про оточуючих та соціальна відповідальність. Нижче наводяться фрагменти даного документа, які безпосередньо стосуються методики та організації наукових досліджень.

- При плануванні дослідження психологи враховують його етичну прийнятність у відповідності з Етичним кодексом. Якщо будь-яке етичне питання є незрозумілим, психологи домагаються його вирішення шляхом консультацій з вищестоящими контролюючими органами..., колегами...

- Психологи несуть відповідальність за етичне проведення досліджень, що здійснюються ними або іншими людьми під їх наглядом та контролем ....

- Психологи використовують мову, цілком зрозумілу учасникам дослідження, при одержанні від останніх необхідної згоди на основі повної інформації... Ця згода відповідним чином документується...

- Використовуючи мову, цілком зрозумілу учасникам, психологи інформують їх про характер дослідження; вони також повідомляють учасникам, що вони можуть взяти участь у дослідженні, відмовитись від участі у дослідженні або вийти з дослідження у будь-який момент; вони повідомляють можливі наслідки відмови або виходу з дослідження; вони інформують учасників про значущі фактори, які можуть вплинути на готовність останніх брати участь в експериментах (... різного роду небезпеки, дискомфорт, несприятливі впливи...); вони також пояснюють інші питання, які цікавлять майбутніх учасників.

- Проводячи дослідження за участю студентів або підлеглих, психологи здійснюють спеціальні заходи безпеки з захисту майбутніх

учасників від несприятливих наслідків відмови від дослідження або виходу з нього.

- Коли участь у дослідженні є обов'язковою складовою навчального курсу або пов'язана з отриманням додаткового заліку, майбутньому учаснику дають можливість обрати один із рівноцінних видів альтернативної діяльності...

- Якщо будь-які особи за законом нездатні дати згоду... психологи все рівно 1) дають необхідні пояснення, 2) отримують згоду учасника, 3) отримують необхідний дозвіл від особи, яка несе відповідальність за учасника...

- Необов'язковим є отримання згоди на основі повної інформації при проведенні анонімних опитувань, у польових спостереженнях, архівному пошуку...

- Психологи отримують від учасників досліджень згоду на основі повної інформації перед застосуванням відео- або аудіозапису в будь-якій формі. Винятком є прості польові спостереження у громадських місцях, якщо не очікується, що запис буде ... здатен... завдати шкоди людині.

- Психологи не пропонують надмірних або неприйнятних грошових або інших винагород, щоб отримати згоду людей на участь у дослідженні....

- Психологи проводять дослідження, які передбачають обман, тільки у тому випадку, коли вони впевнені, що використання обманних прийомів є виправданим очікуваною науковою, освітньою або прикладною цінністю дослідження і що неможливі такі ж ефективні процедури, де не використовуються обман.

- Психологи ніколи не вводять учасників дослідження в оману стосовно значущих питань, які здатні вплинути на готовність останніх брати участь у дослідженні, таких як фізична небезпека або неприємний емоційний досвід;

- Будь-який вид обману, який є частиною плану і проведення експерименту, повинен бути пояснений учасникам... після завершення їх участі...

- Психологи інформують учасників дослідження про можливе поширення або подальше використання дослідницьких даних, що дозволяють ідентифікувати учасника, а також про можливості непередбаченого використання цих даних у майбутньому.

- При проведенні дослідження психологи втручаються в приватне життя учасників або контактують з їх оточенням, яке є

джерелом інформації, тільки в тій мірі, яка виправдана... планом дослідження і узгоджується з роллю психологів як наукових дослідників.

- Психологи надають учасникам дослідження можливість негайно отримати належну інформацію про характер, результати дослідження і зроблені з нього висновки...

- Якщо наукові або загальнолюдські цінності виправдовують затримку або ненадання цієї інформації, психологи вживають належних заходів до зменшення шкоди...

- Психологи не займаються підтасовуванням даних і не публікують сфальсифікованих результатів дослідження.

- Якщо психологи знаходять серйозні помилки в опублікованих ними даних, вони здійснюють належні кроки до усунення подібних помилок через внесення правок, повідомлень про зроблені помилки...

- Психологи не видають частини або окремі елементи чийхось робіт за свої, навіть якщо чужа робота або джерело даних цитується епізодично.

- Психологи несуть відповідальність і приймають на себе заслуги... тільки за ті роботи, які вони дійсно виконали або в які зробили внесок.

- Посада... не є основою для авторських заслуг. Навіть незначний внесок у дослідження або у підготовку публікації повинен бути визнаний, наприклад, через вказування у посиланні або у вступній частині.

- Студент або аспірант звичайно вказується в ролі основного автора будь-якої написаної декількома авторами статті, яка спирається, головним чином, на його курсову, або дипломну роботу, або дисертацію.

- Психологи не публікують як оригінальні дані раніше опубліковану інформацію. Це не стосується повторної публікації даних, яка супроводжується необхідними коментарями.

- Після того як результати дослідження опубліковані, психологи не приховують дані ... від інших компетентних фахівців... за умови, що буде захищена конфіденційність учасників дослідження і якщо авторські права не є перепорою для їх обнародування.

Розділ II.

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ПРАКТИКА МАГІСТРАНТІВ

2.1. Програма практики

Науково-дослідна практика (НДП) магістрантів являє собою завершальний етап фахової підготовки майбутніх магістрів-психологів.

Загальною метою НДП є закріплення вмінь та навичок підготовки та організації наукового психологічного дослідження.

Відповідно з поставленої мети, студенти протягом практики повинні виконати наступні **завдання**:

1. Складання дослідницької програми відповідно до мети кваліфікаційного магістерського дослідження;
2. Організація та проведення емпіричних психологічних досліджень;
3. Проведення комп'ютеризованого математико-статистичного аналізу зібраного емпіричного матеріалу, та подальшого якісного аналізу даних;
4. Підготовка та написання наукової статті за результатами проведених досліджень;
5. Написання та оформлення кваліфікаційної магістерської роботи.

Порядок та терміни проходження практики.

Науково-дослідну практику магістранти проходять в останньому, 10-му семестрі.

Перед початком практики студентам магістратури вичитують навчальні курси «Теоретико-методологічні проблеми психології» та «Методика та організація наукових досліджень». Також на момент початку практики кожен студент повинен мати затверджену кафедрою тему кваліфікаційного магістерського дослідження, проведений теоретичний аналіз об'єкта і предмета дослідження, чітко окреслені завдання та гіпотези подальших емпіричних досліджень.

Практика починається з настановної сесії, яку проводить керівник НДП, і на якій студентам повідомляють мету, завдання, терміни проходження практики, вимоги до звітної документації. Також відбувається розподіл студентів між методистами з відповідних фахових кафедр.

Для проходження практики студенти закріплюються за кафедрами відповідно до тематики своїх досліджень (належності наукових керівників).

Тривалість практики – 9 тижнів (квітень – травень). Протягом першого тижня практики студент надає керівнику (методисту) авторську дослідницьку програму. По закінченні практики студенти здають звіт у вигляді наукової статті. Форма підсумкового контролю – диференційований залік.

Підсумкове оцінювання результатів діяльності студентів відбувається за традиційною 5-бальною («відмінно» - «добре» - «задовільно» - «незадовільно») або 100-бальною (кредитно-модульною) системою.

Оголошення та аналіз результатів практики відбувається на підсумковій конференції, яку організовує і проводить керівник практики.

Документація практикантів. На початку практики кожен студент повинен розробити та представити керівнику практики (методисту) дослідницьку програму, відповідно до якої він здійснюватиме емпіричний та аналітичний етапи свого магістерського дослідження.

Наприкінці НДП студент здає статтю, написану за результатами проведених емпіричних досліджень та оформлену згідно з вимогами ВАК України. Орієнтовний обсяг статті – 10 сторінок. Надаються паперовий та електронний варіанти (кращі роботи можуть бути опубліковані у науковому збірнику «Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка» серії «Психологічні науки»).

2.2. Дослідницька програма

Дослідницька програма (далі ДП) складається студентом-практикантом відповідно до теми своєї магістерської кваліфікаційної роботи і узгоджується з його науковим керівником.

За змістом ДП повинна містити наступні розділи:

1. Тема дослідження та її актуальність.
2. Мета, об'єкт, предмет та завдання дослідження.
3. Гіпотеза(-и) дослідження.

4. Теоретико-методологічна основа дослідження (вказуються конкретні теорії, концепції, положення та їх автори).
5. Характеристика вибірки досліджуваних (орієнтовна кількість, віковий, статевий та соціальний склад).
6. Методи (методики) емпіричного дослідження (обґрунтувати).
7. Процедура емпіричного дослідження (кількість етапів, сутність кожного з них; при застосуванні експериментальних методів описується план експерименту).
8. Методи математико-статистичної обробки результатів (обґрунтувати).

При складанні ДП та її подальшому аналізі слід звернути увагу на наступні моменти:

1. Наукова коректність формулювання теми. Тема наукового дослідження не повинна мати абстрактний, занадто загальний, «розмитий» характер. Тема повинна містити ключові слова, що відображають об'єкт/предмет дослідження. Бажано, щоб тема формулювалась одним, не занадто довгим реченням. Тематика наукового дослідження повинна відповідати двом основним вимогам: бути актуальною у науковому та (або) практичному плані, мати певний ступінь новизни.

2. Наукова коректність формулювання мети, завдань, об'єкта і предмета. Слід проаналізувати, чи відповідають вони вказаній темі, чи не порушують завдання загальний алгоритм наукового дослідження. Необхідно звернути на увагу на те, щоб об'єкт та предмет не були сплутані, та за своїм змістом відповідали відношенню «загальне» (об'єкт) – «конкретне (предмет)» та поставленій меті.

3. Коректність формулювання гіпотези (гіпотез). Остання повинна бути теоретично обґрунтованою, не занадто абстрактною («розмитою»), містити лише наукові, чітко окреслені поняття. Слід пам'ятати, що висунання гіпотези є обов'язковим при проведенні експериментального дослідження.

4. Правомірність вибору вказаної теоретико-методологічної основи. При виборі конкретної методології слід упевнитися, що дані теорії (концепції) відповідають об'єкту і предмету дослідження, а також не суперечать одна одній. Тут не повинна спостерігатись ситуація «методологічного анархізму» (теза П.Фейєрабенда - «усе підходить»), коли, наприклад, одночасно спираються на теорії

3. Фрейда, Л. Виготського та Ж. Піаже, які дотримувались абсолютно різних підходів щодо структури та функціонування психіки.

5. Правомірність вибору вказаного контингенту досліджуваних. Слід звернути увагу на те, наскільки репрезентативною є вибірка, чи відповідає вона темі та меті дослідження. Іноді дослідження за певними темами (наприклад, виявлення закономірностей прояву певного психологічного механізму, явища) можна виконувати на різних соціально-вікових групах (або групах зі змішаним демографічним складом). Поряд з тим, у більшості випадків, тема прямо чи побічно передбачає вибір досліджуваних з конкретними характеристиками.

6. Правомірність вибору вказаних емпіричних методів та методик. При виборі дослідницького інструментарію, врахувати наступні моменти: відповідність методів (методик) предмету дослідження (валідність), надійність і стандартизованість методик, їх зв'язок з обраною теоретико-методологічною основою. Слід звернути увагу на відповідність методик віковим та психологічним особливостям досліджуваних, а також на те, щоб загальний час виконання завдань досліджуваними відповідав лімітові часу, який має дослідник у своєму розпорядженні.

7. Відповідність процедури (плану) дослідження поставленим меті та завданням. Наприклад, якщо існує завдання виявити особливості прояву певного психологічного явища (особистісних рис, поведінки та ін.) в осіб певного віку, статі, професії та ін., то має передбачатися дослідження як мінімум на двох групах. Якщо в ході експерименту досліджується ефект від впливу певного фактора (незалежної змінної), повинні бути результати «до» та «після», а також порівняння результатів основної групи з контрольною.

8. Відповідність обраних методів математичної обробки результатів поставленим меті, завданням та гіпотезам. Слід пам'ятати, що не існує універсальних статистичних методів «на всі випадки життя», кожен із них має свій діапазон застосування. Також при виборі математичних методів необхідно враховувати тип отриманих результатів (за номінальною, ранговою або метричною шкалою).

Приклад ДП наведений у додатку 1.

2.3. Наукова стаття за результатами дослідження

Згідно з існуючими вимогами (постанова Президії ВАК України № 7-06/1 від 15.01.2003 р.), при підготовці статей до фахових наукових видань слід дотримуватись наступних вимог:

I. Наукова стаття оформляється за таким планом:

1. Постановка проблеми. У підрозділі повинні бути відображені:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями (актуальність);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор;
- виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- формулювання мети статті (постановка завдання; можуть також зазначатися об'єкт, предмет, гіпотеза дослідження).

2. Методика та організація дослідження (загальний опис процедури дослідження, характеристика вибірки досліджуваних, перелік використаних методів та методик) – у випадку написання статті за результатами емпіричного дослідження.

3. Результати дослідження та їх обговорення (при написанні теоретичної статті розділ має назву «Результати теоретичного аналізу проблеми»).

4. Висновки (основні висновки, перспективи подальших досліджень).

5. Список використаної літератури.

Перераховані структурні підрозділи зазначаються безпосередньо в тексті статті.

II. До кожної статті подається назва, стисла анотація (сутність проблеми, мета та основні результати проведеного дослідження), ключові слова (3-5), довідка про автора (П.І.Б. автора, установа, де він працює або вчиться, посада, контактний телефон, адреса).

Наукові статті оформлюються на стандартних аркушах (A4), шрифт Times New Roman, розмір шрифту – 14, через 1,5 інтервалу. Поля: ліворуч 3 (3,5) см, праворуч – 1 (1,5) см, зверху та знизу – 2 см.

Література у переліку джерел оформляється згідно зі стандартними бібліографічними вимогами. Прийнято подавати паперовий та електронний (у форматі *.doc) варіанти статті.

Приклад наукової статті наведений у додатку 2.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Приклад дослідницької програми (ДП)

Автор програми – магістрант М.П.Пилипенко.

Тема дослідження та її актуальність.

Тема: *«Особливості функціонування уваги операторів, що працюють у різних типах систем «людина-машина».*

Актуальність теми пов'язана, по-перше, з тим, що в силу своєї специфіки (відсутність «власного продукту») феномен уваги є менш дослідженим пізнавальним процесом, у порівнянні з іншими. Поряд з тим увага виступає «наскрізним» психічним процесом, який пов'язаний з усіма сферами життя людини, та її діяльності зокрема. Особливої важливості увага та розвиток її властивостей набувають в операторській діяльності, оскільки тут має місце систематичний обмін інформацією між людиною-оператором та машиною. А існування різних типів систем «людина-машина» дозволяє припустити наявність певної специфіки у функціонуванні уваги різних груп операторів.

Мета, об'єкт, предмет та завдання дослідження.

Мета – виявити особливості функціональної динаміки уваги в операторів, що працюють у різних типах систем «людина-машина» (СЛМ).

Об'єкт – процес уваги.

Предмет – динаміка показників продуктивності уваги в операторів, що працюють в СЛМ керуючого та інформаційного типів.

Завдання: 1) проведення теоретичного аналізу феномена уваги; 2) проведення теоретичного аналізу системи «людина-машина», феномена операторської праці, визначення його особливостей та місця уваги у діяльності оператора; 3) підготовка та проведення емпіричного дослідження процесу уваги в операторів, що працюють в СЛМ керуючого та інформаційного типів; 4) проведення математико-статистичного та якісного аналізу отриманих результатів; 5) формулювання висновків та практичних рекомендацій щодо розвитку властивостей уваги в операторів.

Робоча гіпотеза.

Загалом, показники продуктивності уваги в операторів, що працюють у системах «людина-машина» керуючого типу, будуть вищими, ніж в операторів, які працюють в інформаційних СЛМ.

Теоретико-методологічна основа дослідження.

Теоретичну основу дослідження складає системний принцип вивчення психіки Б.Ломова, теоретичні положення Т.Рібо, Д.Узнадзе, П.Гальперіна щодо феномена уваги, а також концептуальні положення Б.Ломова, А.Крилова, Ю.Трофімова стосовно сутності систем «людина-машина», етапів та особливостей діяльності людини-оператора.

Характеристика вибірки досліджуваних.

У дослідженні братимуть участь представники двох операторських професій. До першої групи увійдуть професійні водії (керуюча СЛМ), до другої – професійні програмісти ПЕОМ (інформаційна СЛМ). Орієнтовна кількість кожної групи - 25-30 осіб. При підборі учасників дослідження буде враховуватись їх професійний стаж - в обох групах він повинен бути приблизно однаковим.

Методи (методики) емпіричного дослідження.

У дослідженні передбачається використати методи квазіексперименту та психодіагностичного тестування. Для вивчення властивостей уваги будуть використані наступні тести: таблиці Шульте, «Червоно-чорна» таблиця Горбова, «Коректурна проба» Бурдона.

Процедура емпіричного дослідження.

Оператори кожної групи будуть досліджуватись окремо протягом робочого дня. Кожному досліджуваному будуть тричі запропоновані психодіагностичні методики: 1) на початку робочого дня; 2) під час обідньої перерви; 3) наприкінці робочого дня (незалежними змінними в експерименті виступає тип СЛМ та час роботи).

Методи математико-статистичної обробки результатів.

Будуть використані наступні методи статистичного аналізу – вирахування середньостатистичних показників, а також метод t -критерію Ст'юдента для незалежних вибірок (для вирахування достовірності різниць між операторами різних груп) та залежних груп (для вирахування достовірності різниць між показниками уваги операторів у різні робочі періоди).

О.Ю.Дроздов

**СОЦІАЛЬНІ НОРМИ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ ТА ЇХ
ДИНАМІКА У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
В УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТУ**

Стаття присвячена аналізу соціальних норм, що існують у студентській субкультурі. На прикладі результатів авторського дослідження розглядається динаміка цих норм у процесі соціалізації юнаків в умовах вищої школи, соціально-психологічні типи сучасних студентів.

Ключові слова: соціальні норми, студенти, студентська субкультура.

Постановка проблеми. Особливості соціалізації молоді в різних соціальних інститутах були і залишаються в центрі уваги соціологів, психологів та педагогів. А тенденція останніх років до збільшення молоді, що вступає до вищих навчальних закладів, обумовлює необхідність більш глибоких досліджень стосовно саме студентів.

Відомий американський дослідник Т.Шибутані відмічав, що соціалізація за своєю сутністю є комунікативним процесом, у ході якого людина вводить до своєї системи поведінки ті шаблони, які санкціоновані групою [2]. На це також вказується і в працях ряду вітчизняних дослідників [1]. Отже, вивчаючи процеси соціалізації юнаків в умовах університету, необхідно, передусім, звернути увагу на формування, темпи засвоєння та зміну соціальних норм у студентських колективах. Наявність великої кількості вітчизняних психологічних досліджень, проведених на студентах, навряд чи здатна компенсувати нестачу робіт, присвячених власне студентській субкультурі.

---

¹ Передруковано з джерела: Дроздов О.Ю. Соціальні норми сучасних студентів та їх динаміка у процесі соціалізації в умовах університету // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2006. – Вип. 41. “Психологічні науки”. – Т.1. - С. 94 – 97.

Все вищенаведене і обумовило організацію та проведення емпіричного соціально-психологічного дослідження, *об'єктом* якого були студентські соціальні норми, а *предметом* – особливості цих норм у студентів різних курсів.

Методика та організація дослідження. Загальна вибірка включала 126 студентів 1, 3 та 5-х курсів психолого-педагогічного факультету ЧДПУ імені Т.Г.Шевченка. Одразу ж слід відмітити статеvu особливість вибірки – переважну більшість піддослідних (87%) складали представниці жіночої статі, що є характерним для всього факультету, де проводилось дослідження. Піддослідним пропонувалась авторська анкета, у якій було наведено 29 соціальних норм, що мали як офіційний (стосовно підготовки до навчання, дотримання дисципліни), так і неофіційний характер (допомога одногрупникам, використання "шпаргалок" тощо). Кожну із запропонованих норм було необхідно оцінити за 10-бальною (стеновою) шкалою, в залежності від її "важливості та обов'язковості для студента". Дослідження проводилось анонімно.

Результати дослідження та їх обговорення. Отримані дані були піддані процедурі математико-статистичного аналізу за допомогою програми "SPSS" (див. табл. 1). У результаті можна вести мову про наступні тенденції.

Таблиця 1.

Оцінка соціальних норм студентами різних курсів

№	Соціальна норма	Курси		
		1-й	3-й	5-й
1	Відвідування усіх лекційних занять	8,7	7,8	7,7
2	Відвідування усіх практичних занять	9,5	9,5	9,0
3	Не запізнюватись на заняття	8,3	7,6	6,8
4	Не розмовляти під час занять з одногрупниками	6,1	5,6	5,0
5	Не використовувати мобільні телефони під час занять	8,2	7,2	5,8
6	Не смітити в аудиторіях, не обмальовувати парти	9,5	8,4	9,4
7	Вести конспекти лекцій	8,6	8,7	8,2
8	Готуватися до всіх практичних занять	9,0	8,6	7,6
9	Регулярно відповідати на практичних заняттях	7,3	7,8	7,1
10	Готуватися до всіх заліків та екзаменів	9,5	8,7	8,4
11	Займатися самоосвітою (читати додаткову літературу)	7,3	7,0	7,2
12	Брати участь у громадському житті університету / факультету	6,8	5,2	5,3

13	З повагою ставитися до одногрупників	8,6	8,5	8,2
14	З повагою ставитись до викладачів	9,3	8,9	9,1
15	Вести культурне життя (ходити до музеїв, театрів тощо)	6,7	6,7	7,3
16	Вести здоровий спосіб життя (не пити, не палити тощо)	8,2	7,7	7,4
17	Пишатися тим, що ти є студентом даного ВНЗ (факультету)	9,0	7,8	7,6
18	Ділитись конспектами (літературою) з іншими студентами	8,2	7,2	7,8
19	Готувати та використовувати "шпаргалки"	5,9	4,8	6,4
20	Ділитися "шпаргалками" з іншими студентами	6,3	5,7	6,8
21	Економити свій час за допомогою ксероксів, комп'ютерного роздруку	8,2	8,2	9,0
22	Знаходити психологічний "підхід" до викладача, вміти його просити про щось, хитрувати з ним	6,9	6,0	6,8
23	Вірити в різні студентські прикмети	3,9	3,8	3,8
24	Надавати психологічну підтримку одногрупникам	9,3	8,1	8,8
25	Вступатися за одногрупників під час конфлікту з викладачем	7,2	6,8	7,7
26	Спільно з одногрупниками відзначати різні свята, події	8,6	7,1	8,7
27	Вміти добре відпочивати, розслаблятися у вільний час	9,4	8,8	9,0
28	Знайти собі пару, створити родину	8,4	8,6	8,3
29	Десь підробляти, заробляти якісь гроші	7,8	7,7	8,8

Для студентів 1-го курсу (які на момент дослідження провчилися 1 місяць) найбільш значущими виявились, передусім, офіційні норми, що стосуються навчального процесу (№ 2, 6, 8, 10, 14, 17). Досить високу значущість мають і такі неофіційні норми, як добрий відпочинок та емоційна підтримка одногрупників. Такі норми, як обов'язкове відвідування лекцій та ведення конспектів (необхідні умови для навчання у ВНЗ, принаймні на молодших курсах), отримали дещо нижчу, але все рівно відносно високу оцінку. Також, як відносно важливі, були обрані такі норми, як не запізнюватись на заняття, не використовувати мобільні телефони під час занять, шанобливе ставлення до одногрупників, ведення здорового способу життя, готовність поділитися конспектом (книжками), економія свого часу через використання ксерокопій та комп'ютерного роздруку, спільні

групові святкування, організація особистого життя. Можна побачити, що більшість першокурсників ще орієнтується на певну модель "ідеального студента", яку їм пропонують викладачі та куратори.

Найменш значущою нормою виявилось вірування у різні студентські прикмети, що, у цілому, є також закономірним (про раціональність та прагматизм сучасної молоді сказано вже давно і багато). Увагу привертає той факт, що така норма як "не розмовляти під час лекцій" вже з 1-го курсу має посередню значущість, як і готовність використовувати "шпаргалки" (вірогідно, це є наслідком шкільної соціалізації).

Аналіз показників стандартного відхилення показав, що найбільше першокурсники сходились в оцінці таких норм, як відвідування практичних занять та обов'язковість підготовки до сесії. Найбільше розходження позицій спостерігалось відносно наступних норм: участь у громадському житті ВНЗ, готовність ділитися "шпаргалками" з іншими студентами, вірити у студентські прикмети, вступатися за своїх одногрупників під час конфлікту з викладачем, організація особистого життя.

Щодо студентів 3-го курсу, то найбільш високо вони оцінили норми відвідування практичних занять та шанобливе ставлення до викладачів (при оцінці першої норми була найменша розбіжність), а найменше – норму вірування у студентські прикмети. Також відносно важливими виявилися такі норми, як заборона смітити в аудиторіях, ведення конспектів, підготовка до практичних занять та сесій, повага до одногрупників, використання ксероксів та іншої оргтехніки для економії свого часу, емоційна підтримка одногрупників, уміння добре розслабитися та організація особистого життя.

Найбільше розбіжностей спостерігалось в оцінюванні трьохкурсниками заборони використовувати "мобілки" під час занять, участі у громадському житті, здорового способу життя, використання "шпаргалок" та готовності ділитися ними або конспектами (літературою), вміння "домовлятися" або хитрувати з викладачем, вірування в різні прикмети, регулярних спільних групових святкувань.

Студенти останнього (5-го) курсу заявили про високу значущість таких норм, як відвідування практичних занять, заборона смітити в аудиторіях, повага до викладачів, "ксероксна" та "комп'ютерна" економія власного часу, а також уміння добре розслабитися у вільний час (у ставленні до перших трьох норм п'ятикурсники продемонстрували найбільшу схожість). Відносно важливими також

виявилися норми ведення конспектів, підготовки до сесії, поважливого ставлення до одногрупників та їх психологічної підтримки, спільних групових зустрічей та святкувань, організації особистого життя та заробітку грошей. Як і в попередніх випадках, найменшу оцінку отримала норма "вірити у студентські прикмети".

Найбільше розходження в оцінках було зафіксоване щодо таких норм, як заборона розмовляти та використовувати мобільні телефони під час занять, участь у громадських заходах, ведення здорового способу життя, допомога "шпаргалками", вміння знаходити "підхід" до викладачів, вірування в прикмети, організація особистого життя. Це може пояснюватися наявністю соціально-психологічної диференціації студентів-старшокурсників, існуванням підгруп з досить різною орієнтацією щодо поведінки у ВНЗ та за його межами.

Динаміка студентських норм. Порівнюючи результати студентів різних курсів, можна виявити певну динаміку значущості одних соціальних норм та відносну стабільність інших. Зокрема, практично не змінювали рівня свого впливу такі норми, як відвідування практичних занять (висока значущість) та активність на них (середня), ведення конспектів (висока), самоосвіта (середня), повага до одногрупників (середня) та викладачів (висока), культурний саморозвиток (середня), вірування у студентські прикмети (низька), організація відпочинку (висока) та особистого життя (висока). Пояснити це можна тим, що більшість з цих норм має офіційний характер і формально висувається до усіх студентів, незалежно від курсу. Щодо таких норм, як "добре відпочивати" та "знайти собі пару (створити родину)", то вони не притаманні виключно студентській субкультурі і носять універсальний для молоді характер.

Поряд з тим у процесі університетської соціалізації поступово втрачали свою значущість такі норми, як відвідувати лекції, не запізнюватися на заняття, не розмовляти і не користуватися на них мобільними телефонами, готуватися до практичних занять, заліків та екзаменів, брати участь у громадській діяльності, відчувати гордість за свою приналежність до даного університету (факультету). У принципі, ці зміни є закономірними і пояснюються розвитком соціального інтелекту студентів, вибіркового ставлення до навчання, певного прагматизму. Ряд змін пов'язано з підвищенням соціального статусу студентів і переоцінкою ними ряду норм як "другорядних", "для новачків" ("не запізнюватися...", "не розмовляти..." тощо). Також слід зазначити, що опитані студенти 1-3-х курсів навчалися за кредитно-

модульною системою, а тому все, що допомагає їм отримати оцінку, має дещо більшу цінність, ніж для студентів 5-го курсу, що навчаються за традиційною системою.

Цікаво, що студенти 3-го курсу менше готові ділитися "шпаргалками", заступатися за одногрупників під час конфлікту з викладачем та спільно відзначати різні події, ніж інші опитані. Це можна пояснити тим, що на цьому курсі більшість студентів вже "втягнулися" до навчального процесу і, відчуючи відносно велике навантаження, в ряді питань демонструють більший рівень егоцентризму.

На випускному курсі орієнтація на побічний заробіток та використання "шпаргалок" дещо зростає. Збільшення значення першої норми впливає вже з самого статусу студента останнього курсу – майбутнього працівника. Можливо, що саме ця норма пов'язана і зі зменшенням значущості відвідувань лекцій. Щодо збільшення важливості "допоміжних засобів", то тут, на наш погляд, багато п'ятикурсників просто обирають тактику "не перенапружуватися" (підтвердженням може бути і вже згадана висока значущість для них норми "економити свій час").

Проведений факторний аналіз даних (за процедурою обертання факторів Varimax) дозволив побудувати 2 основних фактори, які, у свою чергу, відображають існування двох "класичних" типів студентів. Основу першого фактора склали формальні соціальні норми (№№ 1–5, 7–11, 13–14, 16–17), що вказує на "навчально-орієнтованих" студентів. Основу другого фактора складають, головним чином, неформальні норми (№№ 13, 18–20, 23–27, 29), що показує студентів, орієнтованих, передусім, на спілкування з одногрупниками, для яких власне навчання є другорядною справою.

Висновки. Сучасна студентська субкультура включає в себе систему формальних та неформальних норм, які мають як позитивний (відвідувати заняття, з повагою ставитися до викладачів та інших студентів і т.ін.), так і негативний характер (готувати "шпаргалки", умовляти викладача в чомусь або хитрувати з ним тощо). У процесі студентської соціалізації значущість різних норм змінюється по-різному, а важливість деяких норм практично не змінюється. Найважливішою нормою для більшості студентів виступає відвідування практичних занять, а найбільше розходжень виникає під час оцінки неформальних норм.

Якісний аналіз соціальних норм сучасних студентів дозволяє вести мову про відносно прагматичну орієнтацію сучасної молоді, яка поєднується з прагненням до певного комфорту, можливості використовувати більш "легкі" варіанти вирішення проблем. У цілому можна виділити 2 основних соціально-психологічних типи сучасних студентів – "навчально-орієнтованих" та орієнтованих на спілкування з однолітками.

Наведені результати дослідження, безумовно, не можуть відобразити всю багатобічність сучасної студентської субкультури, тому перспективним напрямком подальших досліджень, на нашу думку, є вивчення соціальних норм студентів різних у професійному та регіональному планах ВНЗ.

Література:

1. Москаленко В.В. Соціальна психологія. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
2. Шибутани Т. Социальная психология: пер. с англ. – Ростов н/Д.: Феникс, 1998. – 544 с.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білуха М. Методологія наукового дослідження. – К., 2002.
2. Бюлетень Вищої Атестаційної Комісії України. – 2007. – № 6.
3. Гласс Дж., Стэнли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии: пер. с англ. – М., 1976.
4. Горбунова В.В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях. – Житомир, 2005.
5. Гудвин Дж. Исследование в психологии: методы и планирование. – СПб, 2004.
6. Дроздов О.Ю. Основи експериментальної психології. – Чернігів, 2005.
7. Дружинин В. Экспериментальная психология. – М., 1998.
8. Корнилова Т.В. Введение в психологический эксперимент. – М., 1997.
9. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень. – К., 2003.
10. Кузин Ф.А. Кандидатская диссертация: Методика написания, правила оформления и порядок защиты. – М., 2000.
11. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. – СПб, 1996.
12. Скок М.А., Дроздов О.Ю., Данильченко Т.В., Скок А.Г. Кваліфікаційні роботи з психології: курсова, бакалаврська, дипломна, магістерська. Методичні рекомендації для студентів. – Чернігів, 2007.
13. Солсо Р., Джонсон Х., Бил К. Экспериментальная психология: пер. с англ. – СПб.-М., 2001.
14. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. – К., 2006.

Навчально-методичне видання

ДРОЗДОВ
Олександр Юрійович

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ПРАКТИКА
МАГІСТРАНТІВ
з фаху «Психологія»

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Технічний редактор – *О.В.Клімова*

Літературний редактор – *А.М. Хоменко*

Комп'ютерний набір – *О.Ю.Дроздов*

Підписано до друку 03.11.2009 Формат 60x84 1/16
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Ум. друк. арк. 2,33. Обл.-вид. 1,74
Наклад 100 прим. Зам. № 346

Редакційно-видавничий відділ ЧДПУ імені Т.Г.Шевченка
14013, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53, к. 208
Тел. 65-17-99